

Despre locuirile umane de la începutul mileniului I a. Chr. în zona lacului Babadag

Sorin-Cristian Ailincăi, Adrian Adamescu, Florian Mihail, Cristian Micu, Alexandra Țârlea, Aurel-Daniel Stănică

Rezumat

La începutul mileniului I a. Chr. teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră cunoaște o nouă perioadă de locuire umană intensă, după ce sfârșitul epocii bronzului este caracterizat în Dobrogea printr-o densitate foarte redusă a vestigiilor arheologice. Noile așezări au fost atribuite culturii Babadag, manifestare ce corespunde cu începutul epocii fierului în sud-estul României. Aceste comunități preferau pentru locuire zonele din apropierea unor cursuri mari de apă, precum Dunărea sau afluenții săi, dar și zonele lacustre din apropierea Mării Negre.

Zona lacului Babadag a reprezentat fără îndoială un areal ce a oferit condiții de viață propice comunităților umane de la începutul mileniului I a. Chr. Pe o suprafață de aproximativ 200 km² au fost identificate nu mai puțin de nouă locuiri cu ceramică de tip Babadag. Din punct de vedere cronologic aceste situri au existat, în linii mari, în perioada sec. X-IX a. Chr. Singurul obiectiv care a existat de-a lungul întregii perioade este cel de la Babadag-Cetățuie. Aici a fost identificată o stratigrafie complexă, cu peste 2 m de depuneri arheologice dar și singurele lucrări ample de fortificare. Astfel de amenajări au necesitat fără îndoială o coordonare și o vastă mobilizare a comunității. Unicitatea sitului de la Babadag dovedește importanța sa în arealul studiat, acesta reprezentând probabil centrul în jurul căruia au fost create celelalte locuiri și de care poate fi legată exploatarea acestui teritoriu timp de aproximativ două secole.

Cuvinte-cheie: Dobrogea, Babadag, Delta Dunării, Perioada timpurie a epocii fierului, metalurgia fierului, schimbarea peisajului, economie.

Abstract

In the beginning of the first millennium BC the territory between Danube and the Black Sea witnesses a new period of intensive human inhabitation, coming in Dobroudja after a sparsely presence of archaeological remains belonging to the end of the Bronze Age. The new settlements were assigned to the Babadag culture, cultural manifestation corresponding to the beginning of the Early Iron Age in South-Eastern Romania. These communities had a marked preference for settling close to important rivers, such as the Danube and its tributaries, but also on the lakeshores in the vicinity of the Black Sea.

The area around the Babadag Lake undoubtedly offered a favourable environment to the human communities from the beginning of the first millennium BC. On a surface of approximately 200 km² were identified no less than nine settlements characterised by Babadag type pottery. From the chronological point of view these sites cover the 10th-9th centuries BC. The only site with an existence covering this entire period is the settlement from Babadag-Cetățuie. Here there was identified a complex stratigraphy, with over 2m of archaeological depositions, as well as the only ample fortification works. Such investments necessitated without doubt coordination as well as an important mobilization of the entire community. The unique character of the site from Babadag proves its importance in the studied area, situation indicating the probability of its functioning as a centre around which the other settlements were founded and to which the exploitation of this territory can be connected to during approximately two centuries.

Keywords: Dobroudja, Babadag, Danube Delta, Early Iron Age, iron metallurgy, landscape modifications, economy.

INTRODUCERE

La începutul mileniului I a. Chr. teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră cunoaște o nouă perioadă de locuire umană intensă, după ce sfârșitul epocii bronzului este caracterizat în Dobrogea printr-o densitate foarte redusă a vestigiilor arheologice. Noile așezări au fost atribuite culturii Babadag (Morintz 1964; Morintz 1987; Jugănar 2005; Ailincăi 2013; 2016), manifestare ce corespunde cu începutul epocii fierului în sud-estul României.

Așa cum se poate observa și din harta răspândirii siturilor cu ceramică de tip Babadag, aceste comunități preferau pentru locuire zonele din apropierea unor cursuri mari de apă, precum Dunărea sau afluenții săi, dar și zonele lacustre din apropierea Mării Negre (fig. 1). Cercetările arheologice din așezarea eponimă s-au desfășurat aproape fără întrerupere între anii 1962 și 2010. Acestea au evidențiat existența unei stratigrafii complexe, dispuse pe șase niveluri de locuire. Depunerile arheologice de peste 2 m indică o ocupație umană îndelungată în acest sit care ocupa probabil o poziție strategică importantă. Statutul deosebit al așezării de la Babadag este indicat și de impresionantul șanț de apărare, care avea pe alocuri o deschidere de până la 19 m și o adâncime de peste 4 m (Morintz 1964; Morintz 1986; Morintz 1987; Morintz, Jugănar 1995; Morintz, Jugănar, Munteanu 1995; Jugănar 2005; Jugănar, Ailincăi 2003; Ailincăi et al. 2006; Ailincăi 2013; Ailincăi 2016a).

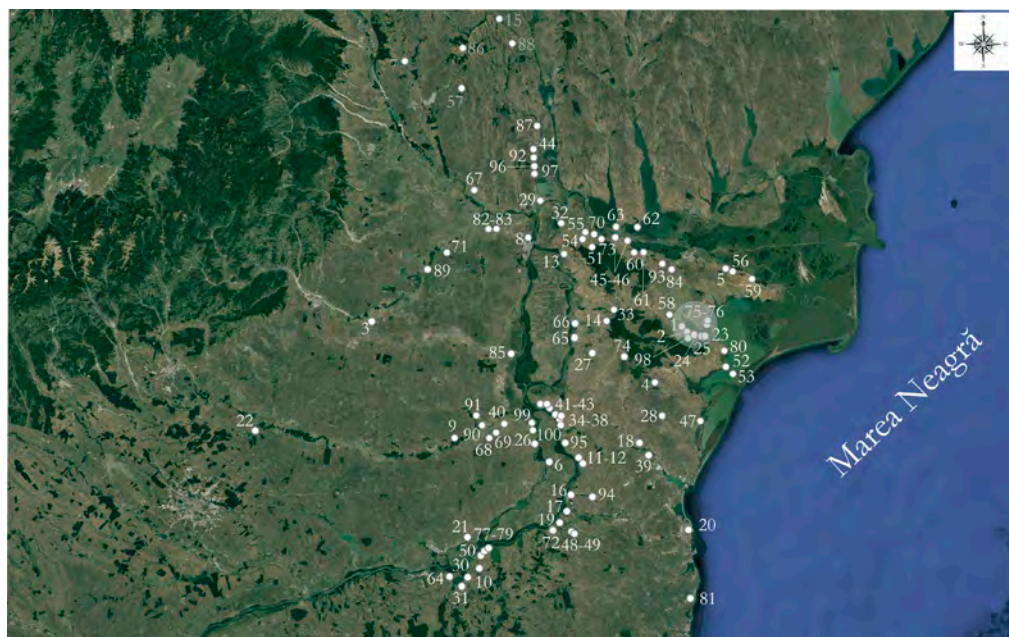
Cercetările arheologice efectuate în zonă au evidențiat faptul că acest sit, unic la Dunărea de Jos, avea în jurul său o serie de alte așezări. Această situație ridică o serie de probleme legate de dinamica comunităților umane de la începutul

mileniului I a. Chr., tipul de economie, precum și de existența unei strategii de exploatare a teritoriului.

UN SCURT ISTORIC AL CERCETĂRILOR

Așezarea hallstattiană de la Babadag a fost identificată în toamna anului 1953 de către o parte a colectivului șantierului Histria. Cu această ocazie se fac cele dintâi precizări referitoare la localizarea și descrierea sitului, membrii expediției descoperind la suprafața solului *puține cioburi de epocă romană și fragmente ceramice vechi, de factură hallstattiană*. Observând în ruptura falezei un strat arheologic gros de circa 1 m, aceștia considerau că *stațiunea promite rezultate bogate în cazul unor săpături*, mai ales în contextul rarității așezărilor autohtone din perioada timpurie a epocii fierului (Ștefan et al. 1954, 108). Realizând importanța sitului, un colectiv coordonat de Radu Vulpe va reveni la Babadag în anul următor (1954). Descoperirea unui material ceramic bogat decorat, îl determina pe cunoscutul cercetător să afirme că *stațiunea de pe malul lacului Babadag, atât prin problemele pe care le ridică ... cât și prin întinderea sa remarcabilă, reprezintă până acum un „unicum” în Dobrogea. De aceea este de o necesitate urgentă ca să formeze obiectul unor săpături sistematice* (Vulpe 1955, 550-551). Aceste cercetări vor începe în 1962, sub conducerea lui Sebastian Morintz și vor continua doar cu mici întreruperi până în 2010.

Tor în anii '60 Morintz întreprinde primele sondaje în situl de la Enisala-Palanca, rezultatele acestuia fiind publicate doar în mică parte (Morintz, Anghelescu 1970, 403; Ailincăi et al.

FIG. 1. Situri arheologice atribuite culturii Babadag.

FIG. 1. Archaeological sites attributed to the Babadag culture.

1 - Babadag-Cețățuie; 2 - Babadag-Rățările; 3 - Bălteni; 4 - Beidaud; 5 - Beștepe; 6 - Bordușani; 7 - Brăhășești; 8 - Brăila; 9 - Bucu; 10 - Canlia; 11 - Capidava-La bursuci; 12 - Capidava-necropola tumulară romană; 13 - Carcaliu; 14 - Cârjelari; 15 - Cavadienești; 16 - Cernavodă-Dealul Sofia; 17 - Cernavodă-la 10 km S de oraș; 18 - Cheia; 19 - Cochirleni; 20 - Constanța; 21 - Coslogeni; 22 - Dridu; 23 - Enisala-Cetatea Medievală; 24 - Enisala-Fermă; 25 - Enisala-Palanca; 26 - Făcăieni; 27 - Făgărașu Nou; 28 - Fântânele; 29 - Galați; 30 - Galița; 31 - Gârlița; 32 - Garvăn; 33 - General Praporgescu; 34 - Ghindărești-Dealul Cealea Mare; 35 - Ghindărești-La Far; 36 - Ghindărești-la S de sat; 37 - Ghindărești-locul de încărcare al șlepurilor; 38 - Ghindărești-Valea Cichirgeauai; 39 - Gura Dobrogei; 40 - Hagieni; 41 - Hârșova-La lac; 42 - Hârșova-Rasim; 43 - Hârșova-Tell-ul gumelnițean; 44 - Ijdileni; 45 - Isaccea-Cetatea Noviodunum; 46 - Isaccea-strada Suhat; 47 - Istria-Cetatea Histria; 48 - Ivrinezu Mic-marginea de V a satului; 49 - Ivrinezu Mic-pe malul lacului Cochirleni; 50 - Izvoarele; 51 - Jijila; 52 - Jurilovca-Cetatea Orgame; 53 - Jurilovca-Insula Biserița; 54 - Luncavița-Tell-ul gumelnițean; 55 - Luncavița-Valea Joitei; 56 - Mahmudia; 57 - Mândrești; 58 - Mihai Bravu; 59 - Murighiol; 60 - Niculițel-Cornet; 61 - Niculițel-Mănăstirea Saon; 62 - Novoselskoe II; 63 - Orlovka II; 64 - Ostrov-canabae Aeliae; 65 - Ostrov-Cetatea Beroe; 66 - Peceneaga-Piscul Sărat; 67 - Piscu; 68 - Platonești-La Cramă; 69 - Platonești-Valea Babii; 70 - Rachelu; 71 - Râmnicelu; 72 - Rasova; 73 - Revărsarea; 74 - Sâmbăta Nouă; 75 - Sarichioi-La grădină; 76 - Sarichioi-La bursuci; 77 - Satu Nou-Colțul Pietrii; 78 - Satu Nou-la N de dealul Cețății; 79 - Satu Nou-Valea lui Voicu; 80 - Sălcișoara; 81 - Schitu; 82 - Silișteța-Conac; 83 - Silișteța-Popină; 84 - Somova; 85 - Spiru Haret; 86 - Stiețești; 87 - Stoicani; 88 - Suceveni; 89 - Șuțești; 90 - Tândărei-La spital; 91 - Tândărei-Lacul Strachina; 92 - Tătarca-cimitirul actual; 93 - Telțița; 94 - Țibrinu; 95 - Topalu; 96 - Tulucești; 97 - Vânători; 98 - Visterna; 99 - Vlădeni-La vii; 100 - Vlădeni-Popina Blagodeasca.

2011). Ulterior, din cauza afectării sitului cu ocazia plantării viței-de-vie, dar și a exploatării mecanizate a pământului galben, în 1979 au fost efectuate cercetări arheologice preventive conduse de Gheorghe Mănușu-Adameșteanu și Elena Lăzăr, care s-au concretizat într-o secțiune cu dimensiunile de 80×2 m (Lăzăr, Mănușu-Adameșteanu 1980, 146). În 1986 obiectivul a fost cercetat și de Silvia Baraschi, rezultatele fiind însă din păcate inedite. Observând starea deplorabilă a sitului,

care s-au concretizat într-o secțiune cu dimensiunile de 80×2 m (Lăzăr, Mănușu-Adameșteanu 1980, 146). În 1986 obiectivul a fost cercetat și de Silvia Baraschi, rezultatele fiind însă din păcate inedite. Observând starea deplorabilă a sitului,

colectivul șantierului Babadag a solicitat, începând cu 2003, autorizații pentru cercetări de salvare în jurul unei suprafețe distruse de o lutărie. În perioada 2003-2006 s-a reușit cercetarea a zonei amenințate. Ulterior, în 2010 și 2013 în acest sit au fost efectuate ample cercetări arheologice ce au cuprins peste 6000 mp, prilejuite de implementarea unor investiții (Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013; Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014).

Primele descoperiri hallstattiene de pe *Dealul Gras* de la Enisala, unde a fost construită și binecunoscuta cetate medievală, se datorează lui Ion T. Dragomir (Dragomir 1974). Cercetările arheologice efectuate în acest sit au avut un caracter sistematic. Acestea au debutat în 1939 sub conducerea lui G. Avakian, pentru ca în perioada 1963-1964 să fie reluate de către Ion Barnea și Ion T. Dragomir (Dragomir 1973, 29-30; Dragomir 1974, 132). Propunerea unui proiect de restaurare a cetății medievale a determinat noi săpături începând cu anul 1976. Acestea au fost conduse de Silvia Baraschi și Gheorghe I. Cantacuzino (Baraschi, Cantacuzino 1980, 459 și urm.) și au continuat cu intermitențe timp de 10 ani. În perioada 1991-1999 cercetarea a fost preluată de Raluca și Sergiu Iosipescu, odată cu punerea în aplicare a proiectului menționat de restaurare al cetății (Iosipescu, Iosipescu 2004, 309).

Tot în acest context trebuie menționate și cercetările efectuate la sud de localitatea Sarichioi, pe malul lacului Razim, în punctele *La Grădini* și *La Bursuci*. Primele cercetări arheologice de suprafață, desfășurate în anul 1976, fiind urmate de efectuarea unor sondaje în anii 1976-1978, 1988 și 1996 (Oberländer-Târnoveanu, Oberländer-Târnoveanu 1979, 59; Lungu,

Mănucu-Adameșteanu 1995, 344 și urm.; Ailincăi, Micu 2006).

La fel de importante în acest demers sunt și cercetările de suprafață întreprinse în zonă de cercetătorii Institutului de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” (mai ales în anul 2017), ocazie cu care au fost identificate și o serie de situri din perioada timpurie a epocii fierului.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

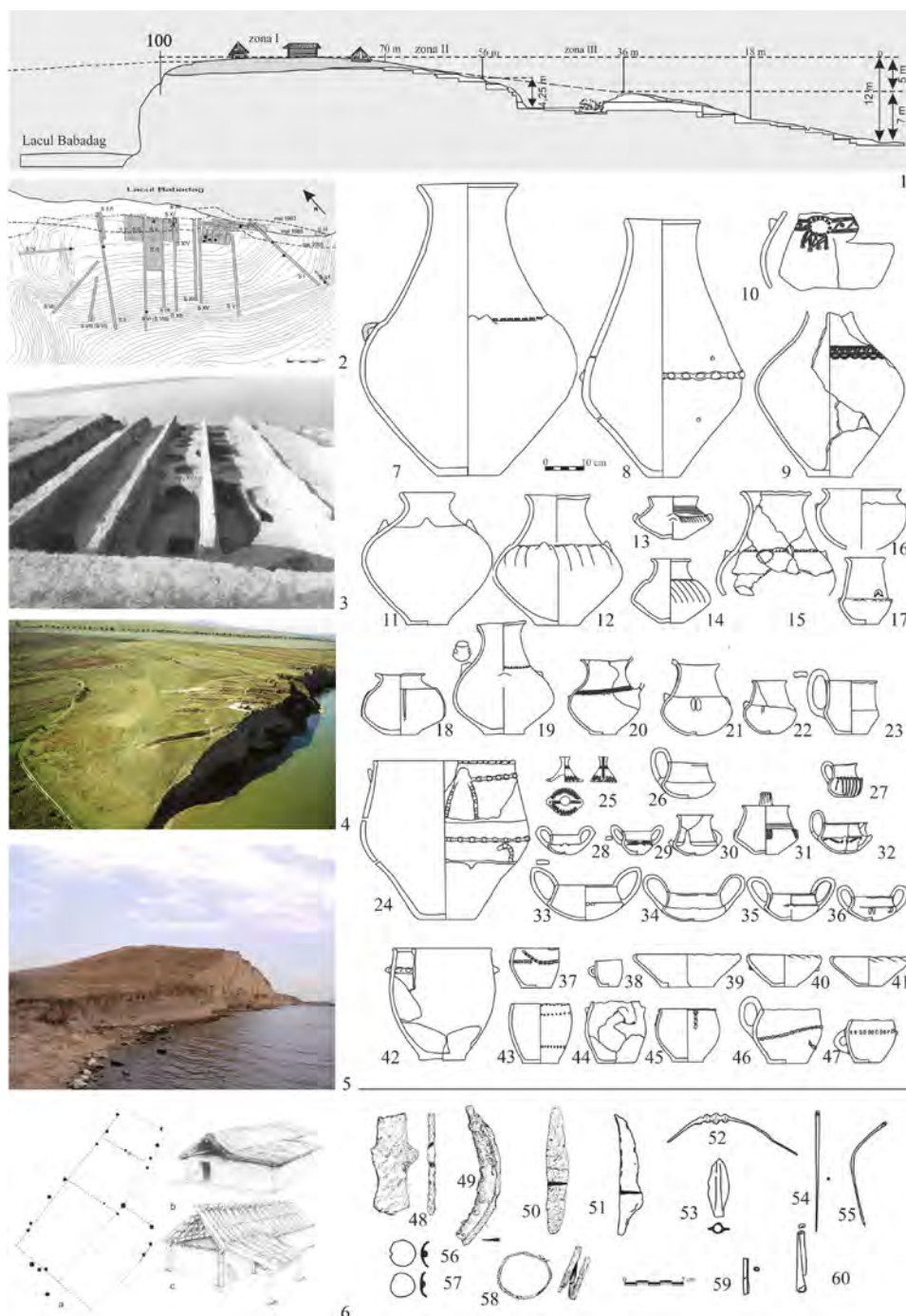
1. Babadag-Cetățuie

Localizare: este situat pe malul lacului Babadag, în apropierea vărsării pârâului Tabana. Așezarea a fost amplasată pe un promontoriu ce îi oferea o poziție strategică și o bună vizibilitate a împrejurimilor.

Tipul cercetării: situl a fost cercetat sistematic pe parcursul mai multor campanii: 1962-1968, 1970-1971, 1973, 1976-1994, 1996-1997, 1999, 2001-2004, 2006, 2008 și 2010.

Date privind stratigrafia sitului: din punctul de vedere al consistenței depunerilor arheologice se pot delimita trei zone distincte (fig. 2/1). Acestea sunt sesizabile destul de clar în profilele magistrale provenite din urma săpării secțiunilor I, II, VIII, IX și XVI (fig. 2/2). O primă zonă ar fi prezentă, conform topografiei actuale a sitului, înspre lac, și se remarcă prin depuneri arheologice de peste 1,50 m în unele cazuri (fig. 2/3), acestea scăzând în grosime spre exterior până la dispariția totală. Această zonă, care ocupa partea centrală a sitului, se păstrează în prezent doar în mică proporție, pe o lungime de maxim 15 m în partea de sud-est (mai afectată de prăbușirile malului) și puțin peste 20 m în partea de nord-vest. Privită dinspre exterior, aceasta se prezintă sub forma unei proeminențe, având aspectul unei acropole (fig. 2/4, 5). Cea de

FIG. 2. Babadag-Cetățuie. 1 - Profil stratigrafic pe direcția N-S; 2 - planul cercetărilor; 3 - aspect din timpul cercetărilor; 4, 5 - fotografii dinspre sud-est; 6 - locuință de suprafață; 7-47 - recipiente ceramice; 48-60 - obiecte din metal.

FIG. 2. Babadag-Cetățuie. 1 - The stratigraphy on the N-S direction; 2 - the general plan of the excavations; 3 - intermediary situation during archaeological research; 4, 5 - views from south-east; 6 - house (aboveground); 7-47 - pottery; 48-60 - metal objects.

a doua zonă se evidențiază prin lipsa aproape totală a depunerilor arheologice, pe o lungime de până la 10 m în jurul zonei I, singurele descoperiri constând în gropi săpate direct în loess. Zona III este constituită de fortificația compusă probabil numai dintr-un șanț care înconjură spațiul locuit. În zona I, depunerile arheologice din prima epocă a fierului depășesc 2 m. Au fost diferențiate 6 niveluri de locuire.

Amenajări de habitat: cele mai des întâlnite complexe arheologice cercetate în așezarea de la Babadag sunt *gropile*. Din păcate, lipsa în cele mai multe cazuri a informațiilor legate de poziția lor stratigrafică și planografică ne împiedică să reconstituim dispunerea lor, pe niveluri, în planul general al sitului. Deși nu putem aproxima numărul acestora, în planurile existente se pot observa concentrări impresionante de astfel de complexe, situația fiind însă deformată de faptul că pe un nivel sunt sesizabile atât gropile săpate din nivelul respectiv, cât și din cele superioare. Dimensiunile, forma și conținutul acestora sunt diferite de la caz la caz, însă cantitatea restrânsă de date face imposibilă o analiză statistică. Totuși se poate observa că cele mai multe gropi au pereții săpați oblic spre exterior, partea superioară fiind în multe cazuri mult mai îngustă decât cea inferioară. S. Morintz menționa descoperirea unor locuințe de tip *bordei*, pe care însă le atribuia mai ales fazelor vechi ale culturii Babadag. În puținele cazuri în care astfel de locuințe au fost dezvelite în întregime se poate observa că acestea aveau o formă ovală și într-un singur caz rectangulară (gr.

280), cu dimensiunile medii de aproximativ 4×3 m. În cazurile în care au fost secționare s-a observat că acestea au fost săpate la adâncimi cuprinse între 0,60-1,10 m, fapt ce presupune și existența unei suprastructuri destul de înalte care să permită accesul unui om. Din planuri și din informațiile disponibile nu avem date referitoare la existența unor gropi de par care să poată fi puse în conexiune cu aceste complexe. Descriind cercetările sale de la Babadag, Sebastian Morintz menționa existența unor locuințe de suprafață, marcate mai ales de existența unor podele, cu observația că *nu a putut marca decât parțial și numai din nivelurile superioare conturul unor astfel de locuințe* (Morintz 1987, 45)¹. Deși restrânse ca suprafață, cercetările efectuate de noi în Cas. 1-9 au avut ca scop și punerea în evidență a unor astfel de complexe, acest obiectiv fiind atins însă doar parțial, dar într-un mod diferit. Astfel, dacă suprafețele lutuite ce marcau mai ales niv. 1 și 2 se prezentau fragmentate, sugerând existența unor amenajări distincte, în niv. 3-5 acestea sunt relativ compacte, dacă facem abstracție de gropile săpate din nivelurile superioare, pe toată suprafața studiată. Situația s-a clarificat în mare măsură, când, odată cu dezvelirea niv. 5 din Cas. 5-8 am sesizat existența unor găuri de par dispuse pe trei aliniamente ce sugerau existența unei amenajări (probabil locuințe) de formă rectangulară², ce avea o lungime înregistrată de 12 m (este posibil ca structura să continue spre NE, însă această limită a fost deranjată de gr. 16-17 și 19) și o lățime de aproximativ 4 m (fig. 2/6).

1 Afirmția nu este confirmată prin desene și mențiuni în jurnal. Aceasta pare destul de stranie mai ales în condițiile în care, chiar în profilele desenate de domnia sa, astfel de *podini* apar destul de omogen repartizate.

2 Deși gropi de pari au fost identificate și cu alte ocazii, structura identificată în Cas. 5-8 este prima de acest gen cunoscută la Babadag.

Sistemul defensiv. Conform informațiilor din literatura de specialitate, fortificația așezării hallstattiene de la Babadag era compusă dintr-un șanț și un val de apărare care înconjurau în formă de semicerc spațiul locuit. Aceasta a fost cercetată parțial sau integral prin trasarea mai multor secțiuni: I, II, IV, V, VI, VII, VIII, IX, XIII, XV și XVI (fig. 2/2). Până în prezent am putut recupera doar desene de la opt din aceste secțiuni, care prezintă doar stadii intermediare de cercetare, profile complete sau aproape complete fiind obținute numai în cazul S I, S II, S VIII, S XIII și S XVI. Din datele disponibile putem sesiza că șanțul a fost săpat de la limita exterioară a zonei II, având o deschidere între 15 și aproape 19 m și o adâncime de aproximativ 4 m. În profil acesta avea forma unui trapez așezat cu baza mare în sus, pereții fiind săpați abrupt. În opinia noastră, valul situat spre exterior a fost creat în cea mai mare parte prin diferența de nivel obținută în urma săpării șanțului, grosimea pământului depus peste nucleul de *loess* fiind destul de redusă în comparație cu cantitatea extrasă din șanț (fig. 2/1). Acest fapt se poate datora totuși alunecărilor produse de-a lungul timpului, dar și intervențiilor antropice ulterioare din epocile elenistică, romană sau contemporană. În unele cazuri au putut fi observate încercări de amenajare a șanțului cu plăci de piatră. Cercetările efectuate de noi în S VIII (trasată inițial de S. Morintz și lărgită ulterior în campaniile 2002-2004) au avut ca scop și explorarea zonei exterioare valului, până la baza promontoriului. Cu această ocazie nu am putut identifica eventuala amenajare a unui alt șanț de apărare situat la exterior de val.

Materialul arheologic: în cele 38 de campanii arheologice s-au acumulat

cantități imense de materiale arheologice. Deși acestea au fost prelucrate în mare parte, gradul de publicare este încă foarte scăzut. Cea mai bine reprezentată categorie este ceramica. Din punctul de vedere al formelor, regăsim toate tipurile documentate până în prezent în arealul culturii Babadag (fig. 2/7-47). Celelalte categorii de artefacte au procente mult mai scăzute. Dintre acestea o valoare aparte le au obiectele din bronz (fig. 2/51-60) și fier (fig. 2/48-50).

Bibliografie: Morintz 1964; Morintz 1986; Morintz 1987; Morintz, Jugănar 1995; Morintz, Jugănar, Munteanu 1995; Jugănar 2005; Jugănar, Ailincăi 2003; Jugănar, Ailincăi, Țârlea 2004; Ailincăi, Jugănar, Țârlea, Vernescu 2006; Ailincăi 2011; Ailincăi 2013; Ailincăi 2015; Ailincăi 2016a.

2. Babadag-Rățarie

Localizare: se află de 3,20 km sud-est de situl din punctul *Cetățuie*, pe malul lacului Babadag. Urmele de locuire au fost identificate pe o terasă cu o înălțime de 4-5 m, limita de est și sud-est fiind marcată de o vale cu malurile abrupte (fig. 3).

Tipul cercetării: situl a fost sondat în anii '70 de Andrei Opaț, rezultatele rămânând din păcate inedite. În anul 2017, cu ocazia unor cercetări de suprafață, au fost identificate pe lângă numeroase fragmente ceramice de epocă romană și vestigii din perioada timpurie a epocii fierului.

3. Enisala-Cetatea medievală

Localizare: așezarea este situată pe dealul calcaros denumit *Gras*, la aproximativ 1 km NE de localitatea Enisala, loc pe care se află și ruinele cetății medievale cu același nume. Promontoriul este

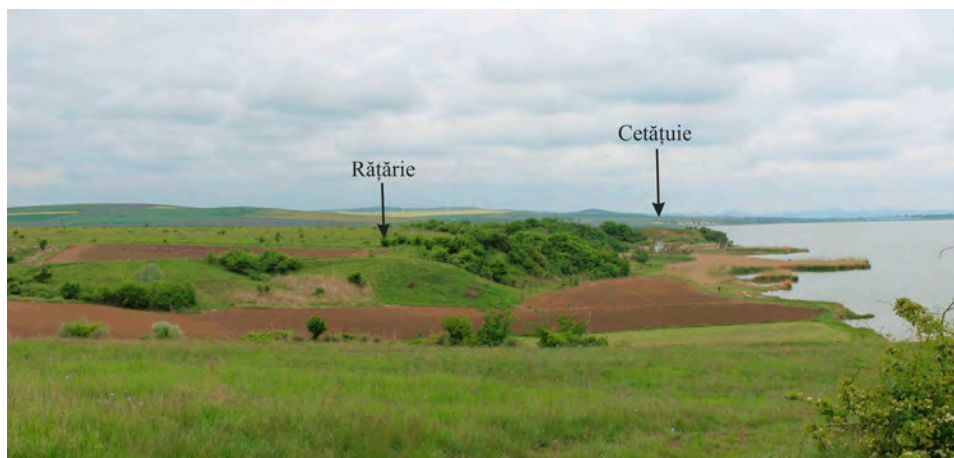

FIG. 3. Imagine dinspre est asupra așezării de la Babadag-Rătărie.

FIG. 3. View from the east on the settlement from Babadag-Rătărie.

deosebit de abrupt, accesul fiind foarte greu din toate direcțiile. Acesta se află în imediata apropiere a lacurilor Razim și Babadag (fig. 4/1, 2, 5).

Tipul cercetării: cercetările arheologice sistematice au avut ca obiectiv cetatea medievală. Săpăturile s-au efectuat în anii: 1939, 1963-1964, 1976-1986, 1991-1999.

Date privind stratigrafia sitului: stratul de cultură hallstattian apare între adâncimile de 0,20-0,40 m, mai rar între 0,70-0,90 m, suprapunând în unele locuri direct stâncă și conține ceramică, bucăți de lut ars cu impresiuni de stuf sau nuiele, cenușă și cărbuni etc.

Amenajări de habitat: în secțiunile I, IV și Caseta A au fost descoperite resturile a două locuințe de suprafață. Informații mai amănunțite dispunem despre L. I. Aceasta avea o formă aproape rectangulară, cu dimensiunile de 3,5×5,0 m, deoarece a fost făcută din lut galben bătătorit direct pe stâncă, iar pe latura de ENE era situată vatra de formă rectangulară cu o suprafață de circa 1 mp (fig. 4/3, 4).

Materialul arheologic: lotul de materiale arheologice este destul de restrâns, tipologic ilustrând principalele categorii ceramice: vase bitronconice, cești, străchini și vase de bucătărie. Acestora li se adaugă un nasture din bronz, câteva obiecte din piatră și os și o fusaiolă (fig. 5).

Bibliografie: Dragomir 1972-1973; Dragomir 1974, 133.

4. Enisala-Fermă

Localizare: pe malul lacului Babadag, la 2 km nord-vest de marginea vestică a localității Enisala, unde se află o fermă amenajată pe locul vechilor construcții agricole din perioada comunistă (fig. 7/3).

Tipul cercetării: cercetare de suprafață în anul 2017.

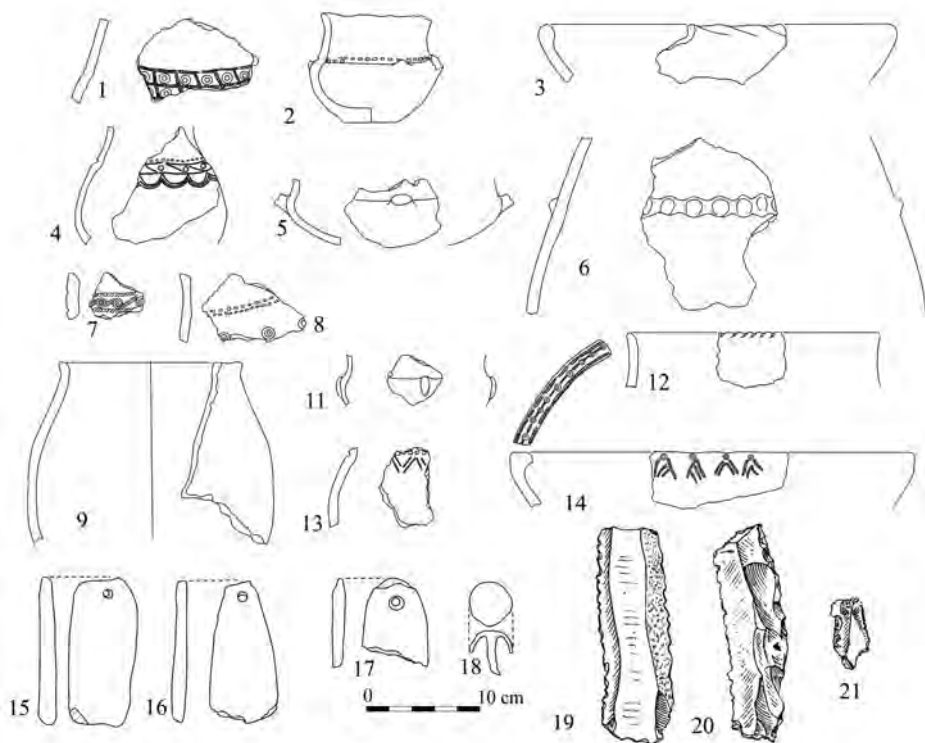
Materialul arheologic: pe suprafața sitului au fost descoperite fragmente ceramice romane și hallstattiene. Primei epoci a fierului i-au fost atribuite multe fragmente ceramice atipice lustruite, dar și o serie de fragmente ce proveneau de la străchini, vase bitronconice și cești, cărora li se alătură și un frecător (fig. 6).

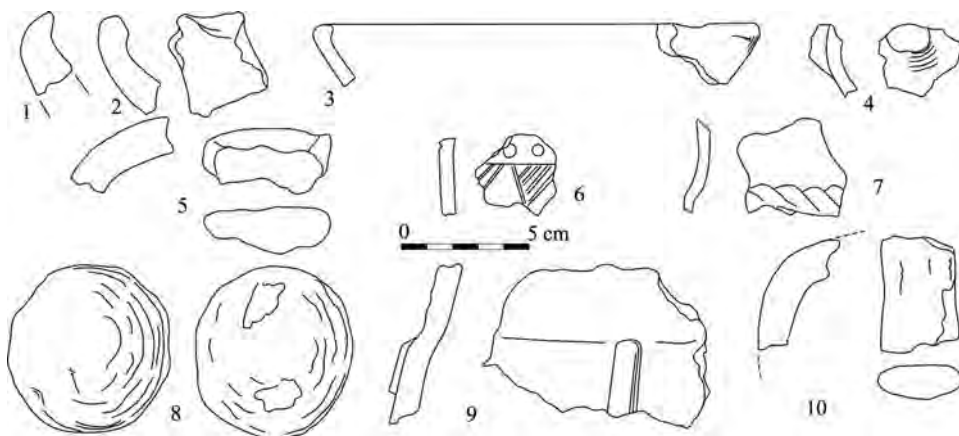
FIG. 4. Enisala-Cetatea medievală. 1 - Vedere dinspre sud; 2 - vedere dinspre nord-vest; 3 - o parte din planul cercetărilor arheologice din anul 1964; 4 - planul cetății medievale; 5 - vedere dinspre vest (de pe situl Enisala-Fermă).

FIG. 4. Enisala-Cetatea medievală. 1 - View from the south; 2 - view from north-west; 3 - the partial plan of the archaeological excavations during 1964; 4 - the plan of the medieval fortification; 5 - view from the west (from the site Enisala-Fermă).

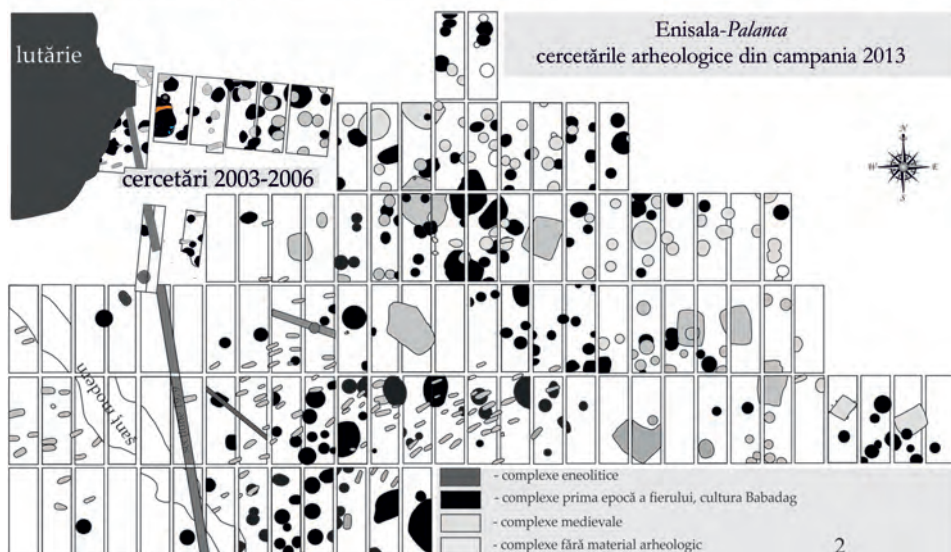
FIG. 5. Enisala-Cetatea medievală. Materiale arheologice atribuite culturii Babadag.

FIG. 5. Enisala-Cetatea medievală. Archaeological finds attributed to the Babadag culture.

FIG. 6. Enisala-Fermă. Materiale arheologice atribuite culturii Babadag.

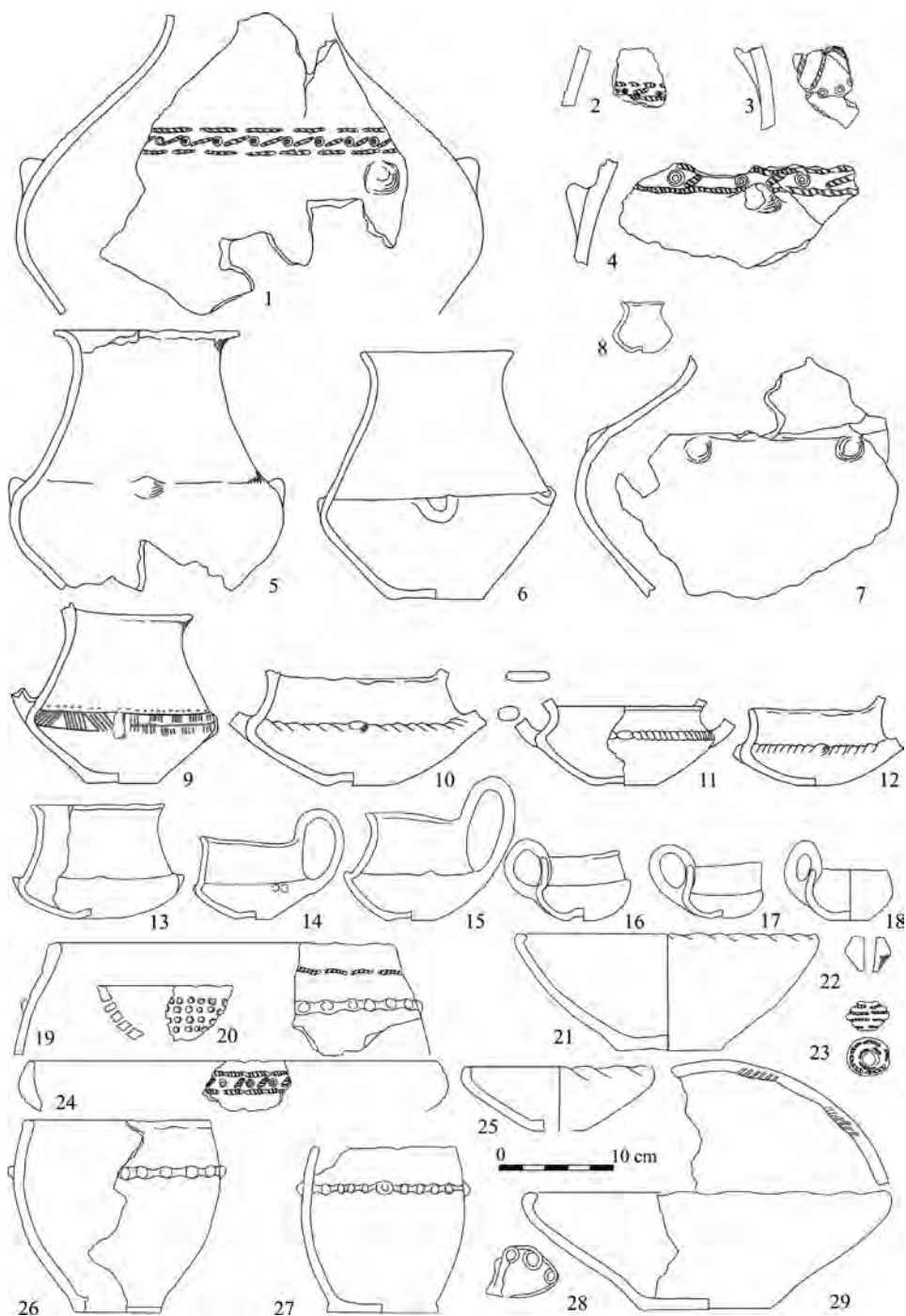
FIG. 6. Enisala-Fermă. Archaeological finds attributed to the Babadag culture.

FIG. 7. Enisala-Palanca. 1 - Imagine de ansamblu asupra sitului; 2 - planul cercetărilor din campania 2013; 3 - imagine dinspre est; 4 - fotografie supra cercetărilor arheologice din anul 2013.

FIG. 7. Enisala-Palanca. 1 - General view of the site; 2 - the plan of the archaeological research for 2013; 3 - view from the east; 4 - view of the archaeological research during the 2013 campaign.

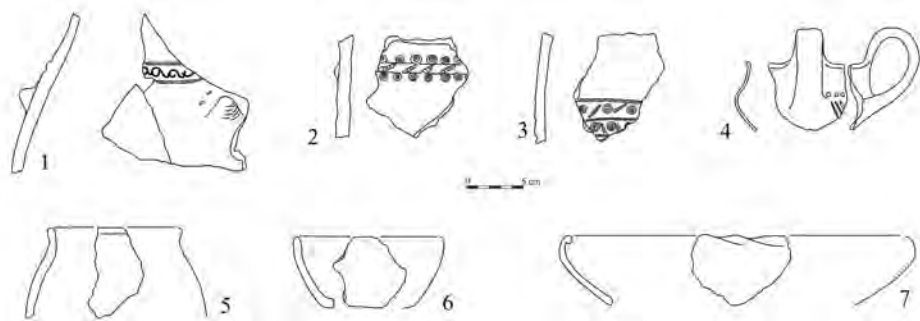

FIG. 8. Enisala-Palanca. 1-21, 24-27, 29 - Ceramică; 22-23 - fusaiole; 28 - fibulă.

FIG. 8. Enisala-Palanca. 1-21, 24-27, 29 - Pottery; 22-23 - spindle-whorls; 28 - brooch.

FIG. 9. Ceramică de tip Babadag descoperită în situl de la Sarichioi-La Bursuci.

FIG. 9. Babadag type pottery from the site Sarichioi-La Bursuci.

5. Enisala-Palanca

Localizare: situl este localizat în vecinătatea vestică a cetății medievale de la Enisala, pe o terasă aflată în zona de contact a lacurilor Razim și Babadag, la 1,5 km nord-est de localitatea modernă.

Tipul cercetării: a avut mai mult un caracter preventiv, situl fiind cercetat în mai multe rânduri: 1969, 1979, 1986, 2003-2006, 2010 și 2013; a fost cercetată o suprafață de peste 7000 m² (fig. 7/1, 2).

Amenajări de habitat: situl de la Palanca este unul dintre cele mai intens cercetate situri ale culturii Babadag, fiind înregistrate un număr mare de gropi și locuințe de tip bordei (fig. 7/2).

Materialul arheologic: este constituit în cea mai mare parte din ceramică. Lotul, publicat în cea mai mare parte, este specific tipologic culturii Babadag. Tot de aici provin numeroase unelte din piatră, fusaiole și o fibulă din bronz (fig. 8).

Bibliografie: Lăzurcă, Mănușu-Adameșteanu 1980; Ailincăi et al. 2011; Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013; Ailincăi, Constantinescu 2008; Ailincăi, Constantinescu 2015.

6. Sarichioi-La Bursuci

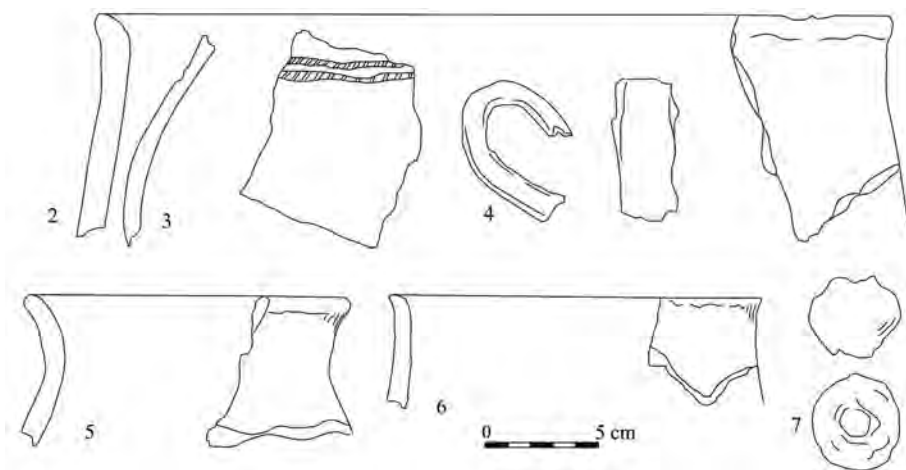
Localizare: punctul La Bursuci se află la aproximativ 2,5 km sud de localitatea Sarichioi (jud. Tulcea), într-o zonă peninsulară delimitată de lacurile Razim și Babadag.

Cercetări arheologice: în situl de la Bursuci au fost întreprinse mai multe campanii arheologice, în anii: 1976, 1978 și 1996. Stratul arheologic este gros de 1,20-1,40 m și este format din două nivele de locuire atribuite fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, suprapuse de o necropolă încadrată la începutul epocii bronzului.

Complex arheologic: sunt cunoscute date despre două gropi ce conțineau materiale din prima epocă a fierului.

Materiale arheologice: deși puțin, materialul ceramic descoperit este specific culturii Babadag. Acesta provine de la vase bitronconice, cești și străchini (fig. 9).

Bibliografie: Oberländer-Târnoveanu, Oberländer-Târnoveanu 1979; Oberländer-Târnoveanu, Oberländer-Târnoveanu 1980; Lungu, Mănușu-Adameșteanu 1995; Ailincăi, Micu 2006.

FIG. 10. Așezarea din prima epocă a fierului de la Visterna. 1 - Vedere dinspre nord-est; 2-6 - fragmente ceramice; 7 - fusaiolă.

FIG. 10. The settlement from the Early Iron Age from Visterna. 1 - View from north-east; 2-6 - pottery sherds; 7 - spindle-whorl.

7. Sarichioi-La Grădini

Localizare: la S de localitatea Sarichioi, pe malul lacului Razim, pe o distanță de aprox. 2,5 km au fost identificate urmele mai multor locuri preistorice.

Cercetări arheologice: În locul denumit *la Grădină*, situat în limita sudică a satului, în urma unor cercetări de suprafață și a unor sondaje efectuate între anii 1976-1978 și 1988 au fost identificate vestigii atribuite de autori culturilor Noua, Babadag și perioadei elenistice.

Materiale arheologice: fragmentele ceramice atribuite culturii Babadag provin din context secundar și constau în *fragmente de căni cu torți supraînălțate și vase bitronconice.*

Bibliografie: Oberländer-Târnoveanu, Oberländer-Târnoveanu 1980; Mănucu-Adameșteanu, Lungu 1995.

8. Sălcioara-Călugăra

Localizare: la aproximativ 6 km sud-est de cetatea medievală de la Enisala, pe o terasă situată pe malul lacului Razim.

Cercetări arheologice: situl a fost descoperit în anul 2010, ulterior fiind sondat, în 2012, de un colectiv coordonat de V. Lungu și A. Baralis.

Bibliografie: Inedit.

9. Visterna

Localizare: pe o terasă, în nordul localității Visterna (fig. 10/1).

Materiale arheologice: situl a fost semnalat în 2010 de Haralambie Avram. De aici provin câteva fragmente ceramice și o fusaiolă ce pot fi atribuite culturii Babadag (fig. 10/2-7).

Bibliografie: Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013.

DATE DESPRE AMENAJAREA SPAȚIUL LOCUIT

Trebuie mai întâi să observăm că toate siturile identificate sunt dispuse pe terase în apropierea unor surse de apă. Cu excepția așezării de la Visterna, toate zonele alese pentru locuit se aflau pe malul actualelor lacuri Babadag și Razim. Acestea aveau o vizibilitate bună asupra uscatului și apei, cât și asupra celorlalte locuiri. Trebuie să menționăm că siturile numerotate de la 1 la 7 erau astfel dispuse încât acestea erau vizibile reciproc din toate punctele. Siturile 8 și 9 sunt însă vizibile doar din zonele mai înalte, precum *Dealul Gras* (situl 3).

Datele referitoare la suprafețe sunt și destul de inexacte datorită cercetării unor perimetre reduse. Dacă din situl de la Babadag se mai păstrează doar aproape 3 ha, la Enisala-*Palanca* fragmentele ceramice hallstattiene sunt răspândite pe aproximativ 8 ha. Suprafețe de aproximativ 10 ha pot fi presupuse în cazul siturilor nr. 2-3, 6-8 sau 9, în vreme ce locuirea de la

Visterna a fost imposibil de conturat datorită satului contemporan.

Singurul sit cu mai multe niveluri de locuire este cel de la Babadag, unde este documentată și singura amenajare defensivă (fig. 2/1). Locuințele cercetate sunt de cele mai multe ori de dimensiuni modeste și erau probabil asemănătoare bordeielor de astăzi. O locuință de suprafață, cu mai multe camere, a fost cercetată în nivelul 5 de la Babadag (fig. 2/6). Resturile unei alte locuințe sau adăpost de suprafață, de dimensiuni mai reduse, au fost descoperite la Enisala-*Cetate* (fig. 4/3). Pe ansamblu, în jurul structurilor de locuit erau amenajate numeroase gropi și uneori vetre sau cuptoare. În cazul sitului de la *Palanca* se pot observa grupări de locuințe și gropi (fig. 7/2), care pot reprezenta etape sau nuclee diferite de locuire. Tot în așezări se desfășurau o serie de ritualuri funerare, care implicau expunerea – manipularea – depunerea corpurilor/resturilor umane (Ailincăi et al. 2007; Ailincăi, Constantinescu 2015; Ailincăi 2015).

DATE PRIVIND MODUL DE SUBZISTENȚĂ

Datele de care dispunem în prezent indică faptul că cel puțin locuitorii sitului de la Babadag își procurau hrana mai ales în urma creșterii animalelor. Analiza parțială a resturilor faunistice din acest sit evidențiază aportul important de hrană adus de animalele domestice, mai ales cornute mari, dar și ovine, porcine sau cabaline (Haimovici 2008). Mamiferele sălbatice reprezintă și ele un aport important de hrană, reprezentând în jur de 20% din mamiferele identificate. Nemamiferele reprezintă o pondere mai redusă din fauna

analizată (7,34%). Pescuitul a reprezentat cu siguranță o sursă importantă de hrană în condițiile în care cele mai multe așezări sunt în apropierea apei. Pe ansamblul siturilor cu ceramică de tip Babadag au fost identificate specii de apă dulce, precum sturioni, știucă, crap, somn, lin, șalău etc. (Bălășescu et al. 2014).

Datele referitoare la cultivarea plantelor sunt la fel de puține. Tot în așezarea de la Babadag au fost descoperite în diverse contexte (Babadag 1963, Supr. A-III, c. 6-7, -1,55 cm; Supr. A-III, gr. 4; Babadag 1965, Supr. A-II, gr. 13) semințe de grâu (*Triticum dicoccum* și *Triticum cf. sphaerococcum*), orz (*Hordeum vulgare*), mei (*Panicum miliaceum*) sau măcriș (*Rumex acetosa*) (Cârciumaru 1996). Aceștia li se adaugă o serie de unelte folosite în agricultură și în procesarea produselor, precum seceri, râșnițe sau frecătoare (Ailincăi 2013; Ailincăi 2016a). Există și o serie de informații foarte sumare în legătură cu existența unor gropi cu pereții arși, folosite ca locuri de depozitare a cerealelor (Morintz 1987).

Fără îndoială că în așezări se desfășurau și alte activități legate de metalurgia bronzului sau a fierului, olărit, prelucrarea osului și a pietrei sau a produselor animale secundare etc. Toate aceste date, deși destul de sumare, indică o populație stabilă, cu o economie bazată probabil preponderent pe creșterea animalelor.

CRONOLOGIA RELATIVĂ ȘI ABSOLUTĂ A SITURILOR

Încă din 1964, Sebastian Morintz propunea o încadrare cronologică a culturii Babadag cuprinsă între sfârșitul sec. XI și sec. VIII a. Chr., interval în care se delimitau trei faze caracterizate prin folosirea

unor tehnici specifice de aplicare a decorului (Morintz 1964; Morintz 1987).

În ultimii ani am publicat o serie de argumente contradictorii la cronologia lui Morintz. În opinia noastră, principiile folosite de acesta pentru delimitarea celor trei faze de evoluție a așezării și a culturii Babadag reprezintă o imagine eronată a interpretării stratigrafiei din așezarea eponimă. De altfel, inexactitatea acestor caracteristici este subliniată și de situațiile întâlnite și în celelalte așezări ale culturii Babadag (cel puțin cele din Dobrogea), unde cele trei tehnici de ornamentare se asociază în complexe închise. Luând drept studiu de caz așezarea de la Babadag, în condițiile în care aproape tot materialul arheologic a fost prelucrat, putem spune că nu există un nivel caracterizat exclusiv de ceramică decorată cu motive incizate, cum nu există nici unul cu ceramică exclusiv canelată. Așa cum am afirmat și în alte rânduri, în cazul așezării de la Babadag se pot observa din punct de vedere al ornamentării ceramicii, două mari etape. Astfel, dacă în nivelurile inferioare (6 și 5) sunt destul de frecvente motivele executate prin incizie și imprimare, dispuse mai ales în benzi complexe (tip VI, după Ailincăi 2011), prezența acestora se diminuează considerabil, dar nu dispar, în nivelurile 4-1. Folosirea canelurii ca element caracteristic în identificarea etapei târzii este, credem noi, falsă. Acest tip de decor apare aplicat în mică măsură pe vasele bitronconice, dar mai ales pe cești și marginea străchinilor, recipiente care apar în toate nivelurile așezării de la Babadag (Ailincăi 2011; Ailincăi 2013; Ailincăi 2016a; Ailincăi 2016b).

Această diferență se poate observa și în comparație cu alte situri din zonă, cum ar fi cel de la Enisala-Palanca, unde gradul

FIG. 11. Situri din perioada timpurie a epocii fierului în zona lacului Babadag.
FIG. 11. Sites from the Early Iron Age in the area of the Babadag Lake.

de decorare a recipientelor este sub 30%, fiind chiar mai scăzut decât în nivelurile superioare de la Babadag (Ailincăi et al. 2011; Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013; Ailincăi 2013). Mai mult decât atât, această asemănare stilistică este confirmată și de elemente de cronologie absolută. În acest sens putem invoca fibula descoperită la Enisala-Palanca în 1979 (fig. 8/28), care indică cel mai probabil o datare în sec. VIII a. Chr. (Sapouna-Sekellarakis 1978).

Mai mult decât atât, în ultimii ani au fost realizate o serie de datări ^{14}C , atât în situl de la Babadag, cât și în cel de la Palanca (fig. 11). Un prim set de datări au fost prelevate din cel mai vechi nivel de locuire de la Babadag (Ailincăi et al. în curs de apariție), din Sectorul Cas. 5-9, gropile 42, 44 și 45. Având în vedere cele trei datări, putem considera începutul locuirii de la Babadag ca fiind cuprins, cu o

probabilitate de 95,4%, între 1054 și 854 BC. Calculul limitei de început și a celei de sfârșit indicate de cele trei date indică însă că cele mai exacte date mediane sunt 999 BC (pentru început) și 924 BC (pentru sfârșit). Acestea arată că prima locuire a sitului de la Babadag poate fi datată destul de sigur pe parcursul sec. X a. Chr. Alte două datări provin din nivelurile mai târzii de la Babadag (Babadag 1977, Supr. R, gr. 501 și Babadag 1987, Supr. C, gr. 14) și indică cu o probabilitate de 95,4% un interval cu prins între 895-797 BC, respectiv 830-791 BC. Pe baza acestor datări, susținute și de celelalte elemente de datare cunoscute, putem presupune o durată de existență a așezării de la Babadag, cel mai probabil între sec. X-IX a. Chr. Pentru așezarea de la Enisala-Palanca au fost efectuate alte două datări (Enisala 2013, A9-4 și B14-11). Acestea indică cu o probabilitate de 95,4% un interval

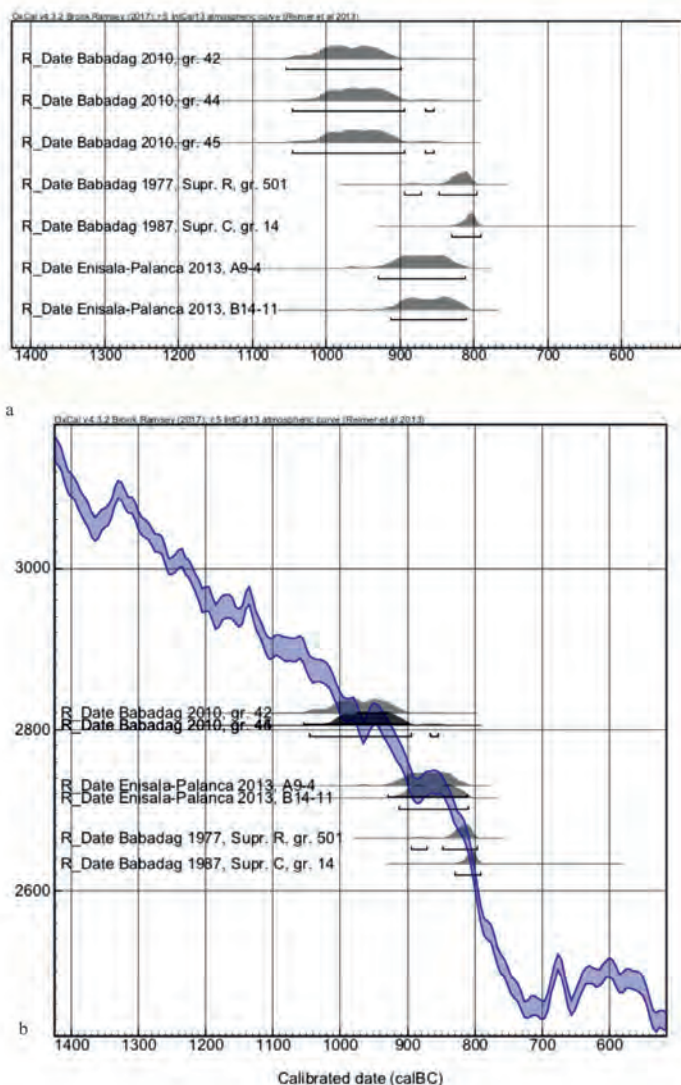

FIG. 12. Modelarea datelor ^{14}C de la Babadag și Enisala.

FIG. 12. The modelling of the ^{14}C data from Babadag and Enisala.

cronologic cuprins între 930-812 BC, respectiv 913-810 BC, reprezentând o secvență cronologică intermediară între datările de la Babadag (fig. 11/a-b).

În concluzie, deși nu avem date relevante pentru toate siturile analizate, putem presupune că acestea au evoluat în lini mari, în intervalul sec. X-IX a.

Chr. Probabil singura secvență cronologică completă o regăsim în așezarea de la Babadag-*Cetățuie*. Dacă locuirea de la Enisala-Palanca poate fi considerată contemporană cu nivelurile 4-1 de la Babadag, în cazul celorlalte locuri este foarte imposibil să stabilim o cronologie mai restrânsă.

CONSIDERAȚII FINALE

Zona studiată de noi a reprezentat fără îndoială un areal ce a oferit condiții de viață propice comunităților umane de la începutul mileniului I a. Chr. Pe o suprafață de aproximativ 200 km² au fost identificate nu mai puțin de nouă locuiri cu ceramică de tip Babadag (fig. 12). Cu excepția celei de la Visterna, aceste locuiri se află pe terase din imediata apropiere a actualelor lacuri Babadag și Razim. Această densitate excepțională, precum și poziționarea lor în zona litorală, ridică o serie de probleme legate de modul de exploatare a resurselor și a teritoriului la începutul mileniului I a. Chr., dar și conexiunea acestor comunități cu evenimente și fenomene istorice importante, precum transmiterea și difuziunea tehnologiei metalurgiei fierului în spațiul nord-balcanic, sau situația politică și demografică a litoralului vest-pontic în pragul colonizării grecești.

Din punct de vedere cronologic aceste situri au existat, în linii mari, în perioada sec. X-IX a. Chr. Singurul obiectiv care a existat de-a lungul întregii perioade este cel de la Babadag-*Cetățuie*. Aici a fost identificată o stratigrafie complexă, cu peste 2 m de depuneri arheologice dar și singurele lucrări ample de fortificare. Astfel de amenajări au necesitat fără îndoială o coordonare și o vastă mobilizare a comunității. Unicitatea sitului de la Babadag dovedește importanța sa în arealul studiat, acesta reprezentând probabil centrul în jurul căruia au fost create celelalte locuiri și de care poate fi legată exploatarea acestui teritoriu timp de aproximativ două secole.

Cercetările efectuate în Delta Dunării și complexul lagunar Razim-Sinoe arată că peisajul a suferit modificări importante de-a lungul timpului (fig. 13) (vezi de

exemplu Vespremeanu-Stroe et al. 2017, cu bibliografia). Toate aceste transformări ale mediului înconjurător au afectat fără îndoială și numeroasele comunități umane care au trăit în această zonă (Carozza et al. 2012; Micu et al. 2012; Micu et al. 2016). Formarea *complexului lagunar Razim-Sinoie* este legată direct de geneza și evoluția Deltei Dunării, ca rezultat al interacțiunii dintre oscilațiile Mării Negre și aluviunile Dunării. Practic, în ultimii 8000 de ani, zona a evoluat de la lunca râurilor Telița și Taița, la zonă mlăștinoasă cu lacuri de apă dulce și apoi golf marin care a fost închis treptat de barierele costiere asociate lobilor deltaici, devenind lagună deschisă și ulterior închisă. Probabil în perioada timpurie a epocii bronzului, pe fondul unei stabilizări a nivelului Mării Negre și a începutului sedimentării rapide, spre sud, a aluviunilor lobului Sfântu Gheorghe (Preoteasa et al. 2018) începe închiderea treptată a golfului. Acest proces era în desfășurare la începutul mileniului I a. Chr., din acest motiv putem considera că așezările de la Babadag, Enisala, Sarichioi dar și cele contemporane de la Capul Dolojman (*Orgame-Argamum*) (Ailincăi, Mirițoiu, Soficar 2003) sau *Istros* erau situate pe malul unei lagune deschise la Marea Neagră.

Această poziționare i-a făcut pe unii cercetători să presupună conectarea acestor comunități la drumurile comerciale maritime. Datele de care dispunem par să contrazică oarecum aceste ipoteze. Astfel, în concluziile unui articol dedicat începutului folosirii fierului pe teritoriul României, N. Boroffka propunea ca ipoteză de lucru posibilitatea pătrunderii tehnologiei metalurgiei fierului, din Grecia, pe cale maritimă de-a lungul coastei Mării Negre, prin Dobrogea și mai departe

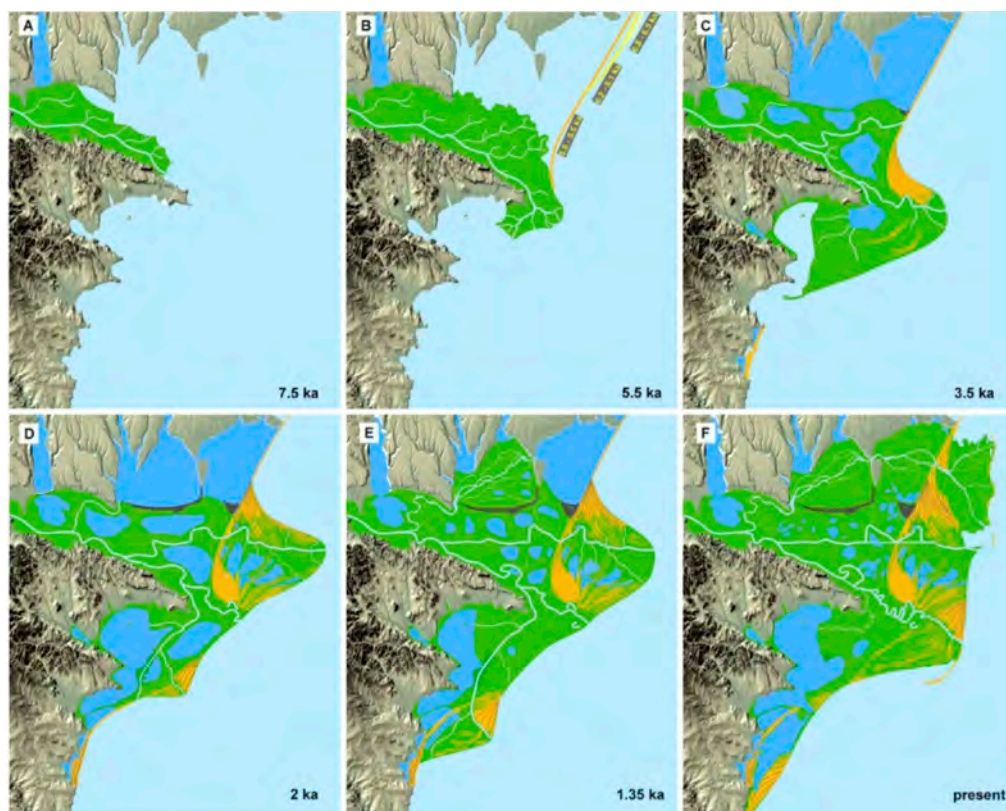

FIG. 13. Etapele succesive ale evoluției Deltei Dunării (după Vespremeanu-Stroe et al. 2017).

FIG. 13. The succession of the phases of evolution for the Danube Delta (after Vespremeanu-Stroe et al. 2017).

spre Transilvania (Boroffka 1987, 61). Singurele obiecte de fier din spațiul studiat provin din așezarea de la Babadag. Deși o parte din informațiile referitoare la contextul descoperirii s-au pierdut, se pare că obiectele de fier de la Babadag provin exclusiv din nivelurile superioare ale așezării și pot fi datate cel mai probabil începând cu sec. IX a. Chr., infirmând cel puțin decamdată ipoteza cercetătorului german, în condițiile în care unele descoperiri, precum cele de la Sboryanovo, par a fi mai timpurii (Stoyanov 1997).

Un alt scenariu destul de disputat este cel al populației autohtone în timpul colonizării grecești. Un contact dintre cele două civilizații nu este în momentul de față demonstrat. Noile date ^{14}C indică sfârșitul culturii Babadag probabil încă de la sfârșitul sec. IX sau începutul sec. VIII a. Chr. Descoperirile de tip Babadag sau contemporane acestei culturi din unele colonii grecești precum *Orgame* (Ailincăi et al. 2003), *Istros*³ sau *Mesambria* (Alexandrescu, Morintz 1982, 47 și urm.) indică un nivel de locuire pre-colonial al comunităților care decorau ceramica prin

3 Material de tip Babadag, descoperit la Histria, ne-a fost arătat de către dr. C. Domăneanțu.

imprimare. Nu știm în ce context și-au încheiat existența aceste locuiri, cert este că până la venirea primilor coloniști greci, la mijlocul sec. VII a. Chr., în zona litorală și în interiorul Dobrogei nu avem documentată nicio dovadă a locuirii umane.

Problematica apariției și dispariției acestor comunități rămâne deschisă. Ele au apărut în zona studiată cel mai probabil la începutul sec. X a. Chr. într-un mediu cu foarte puține urme de locuire din perioada anterioară. Din cele de mai sus reiese destul de clar că pentru o mai bună exploatare a resurselor, în jurul așezării de la

Babadag s-a dezvoltat o rețea de alte locuiri. Această situație indică și existența unei ierarhii și a unor structuri organizatorice. În ciuda vecinătății cu Marea Neagră, nu avem date privitoare la exploatarea resurselor marine și nici de existență a unor căi comerciale maritime. Urmele de locuire ale comunităților care au creat ceramica de tip Babadag pot fi datate până spre prima parte a sec. VIII a. Chr., iar până la venirea primilor coloniști greci urmează o altă perioadă cu o prezență umană foarte redusă, cel puțin din punct de vedere al vestigiilor arheologice.

BIBLIOGRAFIE

- Ailincăi 2011:** S.C. Ailincăi, Ceramica din siturile culturii Babadag. Cu privire specială asupra descoperirilor din Dobrogea. Peuce S.N. IX, 2011, 55-178.
- Ailincăi 2013:** S.C. Ailincăi, Începuturile epocii fierului în Dobrogea. SCIVA 64/3-4, 2013, 223-292.
- Ailincăi 2015:** S.C. Ailincăi, Trăind cu morții. Însmormântări în așezările de la începutul epocii fierului între Balcani, Tisa și Nistru (Cluj-Napoca 2015).
- Ailincăi 2016a:** S.C. Ailincăi, Before the Greeks. The Early Iron Age in Dobrudja. In: (Eds. F. Gogăltan, C. Cordoș) Prehistoric Settlements: Social, Economic and Cultural Aspects. Seven Studies in the Carpathian area (Cluj-Napoca 2016), 201-236.
- Ailincăi 2016b:** S.C. Ailincăi, Analysis and interpretation of Babadag pottery decorating style. In: (Eds. A. Zanoci, E. Kaiser, M. Kashuba, E. Izbitser, M. Băț) Mensch, Kultur und Gesellschaft von der Kupferzeit bis zur Frühen Eisenzeit im Nördlichen Eurasien (Chișinău 2016), 337-346.
- Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014:** S. C. Ailincăi, A. Adamescu, F. Mihail, Noi date despre începuturile epocii fierului la Dunărea de Jos. Așezarea de la Vânători-La Jolică, jud. Galați. SCIVA 65/1-2, 2014, 5-48.
- Ailincăi, Constantinescu 2008:** S.C. Ailincăi, M. Constantinescu, O groapă cu oseminte umane descoperită în așezarea culturii Babadag de la Enisala-Palanca. In: (Eds. S.C. Ailincăi, C. Micu, F. Mihail) Omagiu lui Gavrilă Simion la a 80-a aniversare (Constanța 2008), 121-131.
- Ailincăi, Constantinescu 2015:** S.C. Ailincăi, M. Constantinescu, Living with the dead. Burials in Early Iron Age settlement at Enisala-Palanca, Tulcea county (South-Eastern Romania). Sprawozdania Archeologiczne 67, 2015, 221-244.
- Ailincăi, Micu 2006:** S.C. Ailincăi, C. Micu, L'habitation du premier Âge du Fer de l'établissement de Sarichioi « La Bursuci » (dép. de Tulcea). Pontica 39, 2006, 65-73.
- Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013:** S.C. Ailincăi, F. Mihail, M. Constantinescu, Așezarea din prima epocă a fierului de la Enisala-Palanca. Cercetările arheologice din 2010. In: (Eds. S.C. Ailincăi, A. Țârlea, C. Micu) Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începutul cercetărilor de la Babadag (1962-2012). Actele conferinței „Lower Danube Prehistory. 50 Years of Excavations at Babadag, Tulcea, September 20th-22th (Brăila 2013), 387-460.

- Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003:** S.C. Ailincăi, N. Mirițoiu, A. Soficaru, O groapă cu oseminte umane atribuită culturii Babadag descoperită în nivelul precolonial de la Orgame (com. Jurilovca, jud. Tulcea). *ArhMold* 26, 2003, 307-324.
- Ailincăi et al. 2006:** S.C. Ailincăi, G. Jugănar, A.C. Țârlea, M. Vernescu, Early Iron Age Complexes with Human Remains from the Babadag Settlement. *Peuce* S.N. III-IV, 2005, 77-108.
- Ailincăi et al. 2011:** S.C. Ailincăi, G. Jugănar, A.C. Țârlea, F. Mihail, M. Vernescu, A. Ailincăi, Noi date referitoare la așezarea culturii Babadag de la Enisala-Palanca, com. Sarichioi, jud. Tulcea. Cercetările arheologice din perioada 2003-2006. *Revista Arheologică* s.n. 7/1-2, 2011, 157-199.
- Ailincăi et al. (în curs de apariție):** S.C. Ailincăi et al., Once again on the Early Iron Age Cronology at Lower Danube. New Radiocarbon data from Babadag. In: *Ancient Thrace: Myth and Reality*. 13th International Congress of Thracology, Kazanlak 2017.
- Baraschi, Cantacuzino 1980:** S. Baraschi, Gh. Cantacuzino, Cercetările arheologice de la Enisala (1976). *Peuce* VIII, 1980, 459-471.
- Bălășescu et al. 2014:** A. Bălășescu, V. Radu, M. Constantinescu, S.C. Ailincăi, Animal exploitation in Babadag culture. Satu Nou-Valea lui Voicu site (Oltina, Constanța county). *Dacia* N.S. 59, 2014, 227-240.
- Boroffka 1987:** N. Boroffka, Folosirea fierului în România de la începuturi până în sec. VIII î.e.n. *Apulum* 24, 1987, 55-78.
- Carozza et al. 2012:** J.-M. Carozza, C. Micu, F. Mihail, L. Carozza, Landscape change and archaeological settlements in the lower Danube Valley and delta from early Neolithic to Chalcolithic time: a review. *Quaternary International* 261, 21-31.
- Cârciumaru 1996:** M. Cârciumaru, *Paleoetnobotanica. Studii în preistoria și protoistoria României* (Iași 1996).
- Dragomir 1973:** I.T. Dragomir, Cetatea medievală de la Enisala. Unelte, arme și obiecte de podoabă. *Danubius* 6-7, 1972-1973, 29-48.
- Dragomir 1974:** I.T. Dragomir, Descoperiri hallstattiene în incinta cetății medievale Enisala. *SCIVA* 25/1, 1974, 131-136.
- Haimovici 2008:** S. Haimovici, Studiul materialului arheozoologic din așezarea hallstattiană de la Babadag. *Peuce* S.N. VI, 2008, 149-164.
- Iosipescu, Iosipescu 2004:** R. Iosipescu, S. Iosipescu, Ștefan cel Mare și Dobrogea de Nord în vremea marelui război cu imperiul otoman. In: Ștefan cel Mare și Sfânt. *Atlet al credinței creștine* (Putna 2004), 307-322.
- Jugănar 2005:** G. Jugănar, *Cultura Babadag, I* (Constanța 2005).
- Jugănar, Ailincăi 2003:** G. Jugănar, S. Ailincăi, Noi date referitoare la fortificația așezării hallstattiene de la Babadag (jud. Tulcea). *Peuce* S.N. I, 2003, 51-62.
- Jugănar, Ailincăi, Țârlea 2004:** G. Jugănar, S. Ailincăi, A. Țârlea, Noi considerații privind fibulele descoperite în aria culturii Babadag. In: (Eds. I. Căndea, V. Sîrbu, M. Neagu) *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani* (Brăila 2004), 131-137.
- Lăzarcă, Mănușu-Adameșteanu 1980:** E. Lăzarcă, Gh. Mănușu-Adameșteanu, Noi descoperiri arheologice la Enisala, jud. Tulcea. *MCA* XIV, 1980, 146-156.
- Lungu, Mănușu-Adameșteanu 1995:** V. Lungu, Gh. Mănușu-Adameșteanu, Săpături arheologice de salvare pe teritoriul comunei Sarichioi. *Peuce* XI, 1995, 339-362.
- Micu et al. 2012:** C. Micu, S. Ailincăi, A. Stănică, L'occupation ancienne du delta du Danube: l'apport de l'archéologie. In: (Eds. L. Carozza, C. Bem, C. Micu) *Société et environnement dans la zone du bas Danube – (1) Dobroudja* (Iași 2012), 235-243.
- Micu et al. 2016:** C. Micu, S.C. Ailincăi, L. Carozza, A. Stănică, Danube Delta Biosphere Reserve: archaeological patrimony. *Scientific Annals of the Danube Delta Institute* 22, 2016, 61-73.

- Morintz 1964:** S. Morintz, Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas Danube a la lumière des fouilles de Babadag. Dacia N.S. 8, 1964, 101-118.
- Morintz 1986:** S. Morintz, Săpăturile de la Babadag, 1973-1974, 1977-1981. MCA, 1986, 58-64.
- Morintz 1987:** S. Morintz, Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag). Thraco-Dacica 8/1-2, 1987, 39-71.
- Morintz, Anghelescu 1970:** S. Morintz, N. Anghelescu, O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni. SCIVA 21/3, 1970, 333-415.
- Morintz, Jugănar 1995:** S. Morintz, G. Jugănar, Raport privind săpăturile arheologice efectuate în Sectorul V al așezării hallstattiene de la Babadag (1991-1992). Peuce XI, 1995, 177-202.
- Morintz, Jugănar, Munteanu 1995:** S. Morintz, G. Jugănar, M. Munteanu, Așezarea din prima epocă a fierului de la Babadag. In: Cercetări arheologice în aria nord-tracă, 1 (București 1995), 222-235.
- Oberländer-Târnoveanu, Oberländer-Târnoveanu 1979:** E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, Așezarea neolitică și necropola de la Sarichioi (județul Tulcea) (Campania 1978). Raport preliminar. MCA XIII, 1979, 59-70.
- Oberländer-Târnoveanu, Oberländer-Târnoveanu 1980:** I. Oberländer-Târnoveanu, E. Oberländer-Târnoveanu, Aspecte ale civilizației geto-dacice din Dobrogea în lumina cercetărilor din așezarea de la Sarichioi (sec. IV-II î.e.n). Peuce VIII, 1980, 77-142.
- Preoteasa et al. 2018:** L. Preoteasa, A. Vespremeanu-Stroe, C. Panaiotu, S. Rotaru, L. Țuțuianu, T. Sava, I. Bîrzescu, D. Dimofte, G. Sava, D.A. Mirea, S. Ailincăi, Neolithic to modern period palaeogeographic transformation in the Enisala-Babadag region. Quaternary International (în curs de apariție).
- Sapouna-Sekellarakis 1978:** E. Sapouna Sekellarakis, Die Fibeln der Griechischen Inseln. Prähistorische Bronzefunde 14, 4 (München 1978).
- Stoyanov 1997:** T. Stoyanov, Early Iron Age Necropolis. Sboryanovo, I (Sofia 1997).
- Ștefan et al. 1954:** Gh. Ștefan, Gr. Florescu, V. Canarache et al., Șantierul arheologic Histria (r. Histria, reg. Constanța). SCIV 5/1-2, 1954, 69-122.
- Vespremeanu-Stroe et al. 2017:** A. Vespremeanu-Stroe, F. Zăinescu, L. Preoteasa, F. Tătui, S. Rotaru, C. Morange, M. Stoica, J. Hanganu, A. Timar-Gabor, I. Cărdan, N. Piotrowska, Holocene evolution of the Danube delta: An integral reconstruction and a revised chronology. Marine Geology 388, 2017, 38-61.
- Vulpe 1955:** R. Vulpe, Cercetări în teritoriul rural al Histriei, în Șantierul arheologic Histria. SCIV 6/3-4, 1955, 541-551.

Dr. Sorin-Cristian Ailincăi, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea, România, e-mail: sailincai@gmail.com

Dr. Adrian Adamescu, Muzeul de Istorie „Paul Păltânea”, Galați, România.

Dr. Florian Mihail, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea, România.

Dr. Cristian Micu, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea, România.

Dr. Aurel-Daniel Stănică, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea, România.

Dr. Alexandra Țârlea, Facultatea de Istorie, Universitatea București, România.

